

SPORI

Odnosi med grajskimi in tržani so se usodno zaostri, ko so 1616. l. krški škofje grad in trg Mokronog prodali v posvetne roke. Novi lastniki so se vedno manj menili za stare trške privilegije in so jih skušali odpraviti. Vse češče so posegali v trške pravice, tržani pa so zato vse večkrat iskali pravico na višjih sodiščih. Tožili pa so tudi grajski. 1672. l. so na primer vložili pritožbo zoper trškega sodnika in trški svet, da si nezakonito lastita pravico prve sodne stopnje. Deželno sodišče se je oprlo na konfirmacijske listine krških škofov in razsodilo v korist trga. Vendar grajski za njih nevšečnih razsodb niso preveč radi spoštovali, raje so iskali ugodnejše poti. Trškemu sodniku so recimo preprosto ukazali, naj odstopi, ali pa so, kot na primer leta 1737, zvito podtaknili za trškega sodnika svojega zaupnika Antona Lukmana. Seveda se je trg takoj pritožil na deželno glavarstvo in dosegel, da so ga morali odstavi.

Tudi tržani niso bili preveč vestni v izvajanju sodnih odločitev, kajti navadno so te odnašale denarce. Tako je bila 1672. l. pritožba v zvezi z obdavčitvijo vina rešena v prid grajskih. Očitno pa si mokronoški gostilničarji tega niso jemali k srcu, saj je moralo deželno glavarstvo čez pet let ponoviti ukaz, da vino lahko taksirajo (določijo ceno) samo grajski, nikakor pa ne trški pooblaščenca.

Posebno korajžna je postala gosposka v času Marije Terezije, katere odloki so imeli očiten namen, da zmanjšajo samoupravo trgov in mest.

V tistih časih je bil na primer v Mokronogu ustanovljen policijski komisariat. Njegova naloga je bila skrbeti za javni red in mir, nadzorovati sanitarne razmere v trgu, zlasti higieno mesnic, pekarn in gostiln; kontroliral je tudi uteži in druge mere, vinske posode itd. Za komisarja je bil imenovan tedanji grajski upravitelj Jakob Schuller.

Seveda se je trški sodnik, skupaj s trškim svetom, takoj pritožil na kresijo (okrožni urad) v Novem mestu, češ da je z uvedbo komisariata okrnjena trška svoboščina, ki je bila priznana že od krških škofov.

Okrožno glavarstvo je menilo, v škodo trške samouprave, da je policijski komisariat prav v Mokronogu nujno potreben, bolj kot v drugih krajih, zato naj ostane v veljavi. To je grajskim dalo krila, da so l. 1774 sprožili veliko preiskavo o trških prekrških in nerednostih.

Prav zanimive so ob tej preiskavi pripombe okrožnega glavarja Janeza Karla pl. Claffenaua. Nekako takole pravi:

»Ljudje so nepismeni. Hranijo se kakor poljedelci. O civilizaciji ne vedo nič. Nekaj je vinskih trgovcev in kramarjev, vendar je trgovina slaba. Je tudi nekaj obrtnikov, od katerih pa večina ni kos svojemu poklicu. Med tržani so tudi odsluženi graščinski upravitelji in gospodarski uradniki, ki pa so ubožni in se morajo v glavnem ukvarjati s kmetijstvom ali trgovanjem. So pa večči pisanja. Zato jih trški sodnik upošteva in se jim da voditi, predvsem ko govorijo o nekdanjih pravicah trga in o njegovi neodvisnosti. Nič pa ne povedo, da so te pravice potrdili krški škofje, ne pa sedanji lastniki gradu. Te pravice so torej že zdavnaj ugasnile. Vendar pa so nekatere šege še vedno v rabi.

V trgu je navada, da brez vednosti nadrejene oblasti sprejemajo v tržansko zvezo razne prišleke, od katerih pobirajo samovoljno postavljene takse, ki se navadno ravna po premoženjskih razmerah sprejetih. Tako plačujejo po 4, 6 ali 8 sedemnajstnikov ali pa tudi po enega in več dukatov. Lastniki domcev sprejemajo gostače na stanovanje brez vednosti grajske gosposčine in celo brez obveščanja trškega sodnika. Tako niti trški sodnik niti grad ne vesta pravega števila teh najemnikov. Kljub jasni prepovedi deželnega glavarstva z dne 24. marca 1764 samovoljno sprejemajo v tržanstvo celo benečanske podanike (Karnijce), čeprav ti nimajo svojih hiš v trgu. Iz obračuna trškega sodnika za leto 1768 je razvidno, da so dali tržanstvo dvema benečanskima trgovcema,

obenem z njunima ženama in otroci. Eden je za to plačal 7, drugi pa 9 goldinarjev in 20 krajcarjev.

Trški sodnik in svet le redkokdaj taksirata kruh, meso in vino. Določanje cen je samovoljno in nestalno. Prekrške mesarjev kaznuje sodnik vedno zgolj z globami, ki jih navadno samo zapiše in ne pobere, mesarji pa jih kljub temu prevalijo na potrošnike. Telesne kazni si lahko obsojenci odkupijo z denarjem.

V trgu je samo en pek in dela, kar hoče. V pekarni ni prave čistoče, tudi v gostilnah in mesnicah je dosti nesnage.

Velika pomanjkljivost je tudi, da trg nima potrebne priprave za gašenje požara.

Z odredbo najvišjega urada na Dunaju, z dne 21. marca 1767, bi morali biti v trgu ob četrtkih tedenski sejmi. Vendar teh sejmov ni, ker si tržani več ali manj sami pridelujejo sočivje in zelenjavo. Tudi trije letni sejmi, ki so vnovič dovoljeni, niso 8 dni po godovanju sv. Tilna oziroma sv. Simona in Jude ter 8 dni po velikem četrtku, ampak točno na dan sv. Tilna, na dan sv. Simona in Jude ter na veliki četrtek, kar je v nasprotju z odločbo cesarice Marije Terezije in je v škodo nekaterim drugim krajem Dolenjske, na primer Novemu mestu, Višnji gori in drugim, ki imajo tedaj svoje sejme.

Trg si je brez vednosti grajske gosposčine izposodil 300 goldinarjev za kritje stroškov pri nabavi sejemске diplome. Stojnino v višini 5 do 6 goldinarjev, ki jo trg pobere ob sejmih, ne porabi za plačevanje obresti obstoječega dolga, ampak ga troši v druge namene.

Številne so sodne obravnave pred trškim sodnikom, kjer tržane kaznujejo s precejšnjimi globami, ne glede na njihovo premoženjsko stanje. Tudi sicer jih obremenjujejo z izrednimi prispevki, ki jih trški sodnik in trški svet porabljata največ za kritje stroškov raznih pravnih. Te pa začenjata proti graščini ob vsaki malenkosti.»

1. februarja 1775 je deželni glavar za Kranjsko, Marija Jožef grof Turjaški, izdal usodne nove *Instrukcije za municipalni trg Mokronog*, ki so bile izdelane po preiskavi zaradi malomarnega uradovanja trškega sodnika in trškega sveta, slabega trškega gospodarjenja, največ pa zaradi pritiska grajske gosposčine na višjo gosposko.

V uvodu k *instrukcijam* je bilo ugotovljeno slabo gospodarsko stanje trga, ki je hromilo njegovo davčno sposobnost. Nadalje je bilo dokazano, da so za trške sodnike volili tudi nepismene in hudo nemoralne tržane. Zaradi tega morajo v bodoče vse volitve izpeljati pod predsedstvom okrožnega glavarja ali njegovega namestnika oziroma predstavnika zemljiške gosposke. Kandidatom za trškega sodnika je prepovedano, da bi se kakorkoli potegovali za glasove ali da bi v ta namen volilcem dajali darila. Tržani, ki so do drugega kolena v sorodstvu s kandidatom, ne smejo sodelovati na volitvah. Izvolitev trškega sodnika mora potrditi grajska gosposka. Če ta kandidata ne potrdi, se morajo volitve ponoviti. V posebnih primerih ima grajska gosposka pravico sama imenovati primerno osebo za to službo. Volitve naj se tudi v prihodnje opravljajo vsako leto o božiču. Prepovedano je nadalje, da bi novo izvoljeni sodnik prirejal tržanom in grajski gosposčini pojedine in tudi obratno, grajska gosposčina ne sme darovati sodniku običajnega vedra vina (med 30 in 60 litri) oziroma po maseljc žganja (vrček okrog 3 dcl) ljudem, ki spremljajo sodnika k potrditvi na grad.

Istrukcije so trgu naložile, da mora takoj odpraviti službe trškega pisarja, sluge in pastirja. Od dotedanjih dvanajstih trških svetnikov naj ostaneta samo dva. S prihranki, ki jih bo trška uprava ustvarila z zmanjšanjem osebja, naj poravnajo trške dolgove. Tudi trški sodnik ni bil več oproščen davkov za svojo hišo v trgu.

V prihodnje naj bi bile vse pomembnejše uradne listine shranjene v posebni skrinji, v kateri naj bo shranjen tudi trški denar. Skrinja naj ostane v varstvu trškega sodnika, mora pa imeti dve različni ključavnici in dva ključa, enega dobi sodnik, drugega starejši od obeh članov trškega sveta. Pri odpiranju skrinje pa mora biti prisoten tudi drugi svetnik. Za vsak poseg v blagajno morajo sestaviti zapisnik, istočasno morajo o

tem obvestiti grajsko gosposčino.

»Inštrukcije« so trško samoupravo skoraj ohromile, vendar zaradi tega bitka z grajskimi ni pojenjala.

Zanimiva je pritožba lastnika mokronoške graščine in trga, barona Formentinija, ki jo je napisal 10. junija 1775 in jo poslal na okrožno glavarstvo. Vsebuje kar 16 točk. Večina jih govori o že znanih napakah v trgu. Prav slikovita pa je sedma, ki pravi, da sta se sodnik in trški svet pritožila proti baronu, ker je dal kaznovati nekega tržana. Baron je bil namreč prepričan, da ima kot lastnik deželskega sodišča v Mokronogu pravico kaznovati tudi tržane.

V deveti točki se baron pritožuje, da tržani rovarijo proti grajskemu upravitelju, ki je hkrati tudi policijski komisar, in se z vsemi silami trudijo, da bi ga odstavili. V deseti točki se zgraža, da tržani na svojih sejah in sestankih pijančujejo na račun občine, v trinajsti pa, kako tržani zmerjajo barona in njegovo družino z raznimi grdimi pridevki (na primer, ciganski pritepenci).

V šestnajsti točki se baron pritožuje zaradi nesorazmerja med obveznostmi trških kmetij in kmetij, ki so podložne gradu. Predvsem je to vidno pri vzdrževanju cest in pri dajanju priprege. V tej točki je tudi navedeno, da ima trg 42 celih in 2 tretjinski kmetiji, graščina pa 300 celih in 1 polovinsko kmetijo.

Trg ni miroval. Vložil je pritožbo zaradi nepravilnega ravnanja graščine. Med drugim v pritožbi zahteva, naj grajska gosposka takoj vrne zadržano sodniško žezlo in potrdi za trškega sodnika Janeza Mlakarja, ki je bil izvoljen na trškem svetu.

5. aprila 1776 je deželno glavarstvo odredilo, da mora baron Formentini v 14 dneh izročiti žezlo Mlakarju in ga potrditi za trškega sodnika, sicer bo zadeva izročena višjemu sodišču, pri pasarju pa bo na baronove stroške naročeno novo sodniško žezlo.

Formentini se ni dal in je že 12. aprila vložil ugovor na deželno glavarstvo s prošnjo, da bi ugotovilo npravne kvalitete izvoljenega trškega sodnika Mlakarja. Hkrati pa je zaprosil deželno glavarstvo, da bi naročilo okrožnemu glavarstvu v Novem mestu, naj uvede postopek proti upornemu bivšemu trškemu sodniku Mitji Povšetju.

Pravdanje se je vlekelo celo desetletje, tja do leta 1785. V tem času Mokronog ni imel svobodno izvoljenih sodnikov. Upravo trga je vodil »in politico« policijski komisar Schuller, »in oeconomico« pa nastavljeni sodni upravitelj Anton Strel. Leta 1785 je bil svobodno izvoljen za trškega sodnika že znani Mitja Povše. Ta izvolitev ponuja tudi sklep, da je trg pravdo dobil. Ker pa je pri tem utrpel veliko finančno škodo, so se tržani obvezali, da bodo poravnali sodne stroške iz posebnega prispevka, da ne bi bremenili občinske blagajne.

Spori so se nadaljevali.

V času, ko je na gradu gospodovala Marija Ana Storch pl. Sturmbrand, so se grajski na primer lotili popravila ceste skozi trg. Napeljali so toliko gramoza in peska, da je nasip ponekod segal do oken. Za to delo so zvito najeli tuje delavce, tržane pa usmerili na cestno delo med Bistrico in Rakovnikom. Oboje je bilo protizakonito. Zato so tržani 27. marca 1793 vložili pritožbo na okrožni urad v Novem mestu. Sodišče je dosodilo v korist grajskih, kar jih je še bolj vzpodbudilo k nagajanju. Čez potok na spodnjem koncu trga, v Šavrgasi, so dali zgraditi kamnit most. Ker je bil most (namenoma) prenizek, je voda pod njim zastajala in ob vsakem večjem dežju poplavljala okolico in vdiralala v bližnje hiše. Zlasti hudo je bilo spomladi in jeseni.

Nadaljevali pa so tudi s popraviljanjem cest.

V maju 1803.l. je grajska gosposka odredila, da morajo vsi tržani, ki nimajo vprežne živine, priti na ročno delo na »komercialni cesti«. Ker ni nihče vedel, kje je ta cesta, so vprašali. Namesto odgovora je graščina poslala vojaškega eksekventa (izvršitelja). Trg se je sicer pritožil, vendar je bila pritožba odbita in trg je moral plačati izvršiteljske stroške, izvršitelju pa petdnevno prehrano in pijačo ter pripadajoče takse. Za

nameček pa je graščina nagnala tržane še na cesto v Konopen dol, kjer je bila graščinska pristava.

V juniju istega leta, ko je bilo žito v polnem razcvetu, so izkopali ob cesti globoke jarke, izkopano zemljo pa nametali po njivah.

Grajska gosposka je začela tržanom izstavljalati tržanom tudi razne listine, tako kupoprodajne pogodbe, ženitne listine in druge dokumente; listine, ki jih je izdajal trški gospodarski urad, pa je razveljavljala.

Zaradi naštetih (in še drugih) protizakonitih posegov v trške pravice, je trg 1805. l. vložil pritožbo zoper že omenjeno lastnico mokronoškega gradu. Verjetno je pritožbo sestavil odvetnik Franc Repič iz Ljubljane, kajti trg mu je v ta namen odstopil 150 aktov iz svojega arhiva in njegov koncept pritožbe, ki je ohranjen, se na številnih mestih sklicuje nanje.

Pritožba se opira na 14 protizakonitih grajskih posegov v trško samoupravo in v pravice trga Mokronog:

1. *Razglasitev grajske gosposčine, z dne 28. julija 1793, da je trg povsem podložen graščini, kot ostale njene vasi, je protizakonita. Do skrajnosti je pretirana trditev, da trg po novi uredbi nima več nobenih predpravil, saj je vendar kresijski urad v Novem mestu sporočil, da se grajski gosposki ni posrečilo dokazati, da bi imela zemljiško oblast v trgu.*

2. *Odvzem trškega gospodarskega urada in vztrajanje pri tej nezakonitosti je nezakonito. Odločitev vrhovnega sodišča v Ljubljani iz leta 1769 namreč jasno določa, da mora grad vrniti trgu gospodarski urad, ker je prisvajanje nasprotno dvornemu dekretu z dne 16. avgusta 1785.*

3. *Odvzem dveh domcev iz trške skupnosti z "osvobodilnim dekretom", s katerim je graščina poklonila domca svojemu bivšemu upravitelju Guttmanu, je trg prizadelo kot samostojni dominij, v katerem je sam zemljiški gospod in ne grad. Grad je omenjena dvorca iztrgal trški podložnosti samovoljno, ne da bi mu to dovolila deželna gosposka in ne da bi o tem obvestil trg.*

4. *Nabor v trgu po novih odredbah sicer ni nezakonito dejanje, vendar pa je protizakonit način, kako vojaške novince rekrutirajo. Naborna komisija pobere v trgu odstotno mnogo več mladcev kot v okolici.*

5. *Grajska gosposčina je sicer zakonito odvzela trgu sodni urad in ga pridružila svoji deželski sodniji, toda pristranske in krivične razsodbe povzročajo med tržani nevoljo, tako da si trg želi, da bi prišel pod sodstveno oblast kake bližnje gosposčine, na primer rakovniške.*

6. *Grajska gosposčina je svojo vodilno oblast izrabljala tako, da je trgu naprtla čimveč dela na cestah, tržanom pa zaradi previsokega nasipavanja ceste povzročila veliko škode.*

7. *Porušenje trške sodne hiše v letu 1803 je nepojmljiv zločinski ukrep grajske gosposke in je v nasprotju s trškimi svoboščinami. Zato je grajska gosposčina dolžna, da jo ponovno sezida.*

8. *Ograditev trškega pašnika pri sv. Florijanu je objestno nastopanje in nagajanje trškim prebivalcem, ki so imeli že od nekdaj, vsekakor pa več kot 30 let in 1 dan, pravico do paše na tem travniku med gilty Turn in Švabijo. Da je ta pašnik že od nekdaj skupna lastnina trških prebivalcev, je dokazala graščina sama, ko je 1697. l. prosila trg, da ji dovoli pot preko tega zemljišča do njenega kozolca.*

9. *Graščina je v letu 1756 protipostavno spremenila dotedanji dvorni belič z zneskom 19 goldinarjev, 49 in 3/4 krajcarja v zemljarino z zneskom 50 goldinarjev in 51 krajcarjev. Graščina je dolžna pojasniti ta ukrep, sicer mora za dobo 49 let poravnati vsa preplačila, kar znaša skupno 1.525 goldinarjev, 56 in 3/16 krajcarja. Trg odklanja graščinsko pojasnilo, da je bila ta davščina tedaj rektificirana (popravljen). Ker je to*

izvedla sama, brez vednosti trga, graščina sama priznava, da je pobrala več kot bi smela. To je zadosten dokaz za njeno krivdo.

10. Izdajanje dovoljenj za opravljanje mesarske obrti le osebam, ki so graščini všeč in ki ji prodajajo meso po nižjih cenah kot tržanom, je nasprotno vsakemu pravnemu občutju.

11. Gospoščina si tudi prilašča pravico, da kontrolira uteži v pekarni in mesnicah. Tako je 22. junija 1804 odšel Vencelj Storch pl. Sturmbrand, soprog lastnice gradu, v pekarno in tam kontroliral težo kruha. Zaplenil je kruh, ki ni ustrezal predpisom, ter ga razdelil med grajske posle, medtem ko trškim revežem ni dal ničesar.

12. Graščina, njen policijski komisariat, večkrat na leto opravlja nočne preglede v trgu. Takrat nepričakovano vdira tudi v privatne hiše in stanovanja. Pri tem izganja slučajno prisotne goste, jih ustrahuje in jim dela nasilje.

13. Grajska gospoščina pobira v trgu rustikalni (kmečki) davek, ki bi ga morali plačevati njeni neposredni podložniki, kmetje. Tako morajo tržani plačati na leto 780 goldinarjev tega davka, ki bi ga morali plačati kmetje (270 kmetij). Isto velja za "mesni krajcar", ki naj bi ga plačevali kmetje, zato ker imajo pravico prodajati meso v trgih in mestih. V 33 letih, odkar graščina nezakonito pobira ta davek v trgu, se je nabralo za 2.772 goldinarjev krivično pobrane davščine. Trg sedaj zahteva od graščine, da mu ta znesek vrne, ker je graščina to davščino samovoljno naložila trgu kot posebno dajatev.

14. Odvzem patronatske pravice pri nastavljanju vsakokratnega novega župnika v Mokronogu je v nasprotju z dokumentom novomeškega arhidiakonata z dne 7. marca 1721, ki zagotavlja trgu patronatsko pravo skupaj z gospoščino. Pa ne samo to! Grajska gospoščina si prilašča tudi pravico, da razpolaga s cerkveno lastnino po svoji volji ter nastavlja in odstavlja cerkvene ključarje brez vednosti in soglasja trga in celo brez vednosti župnika. Graščina izstavlja tudi cerkvene račune in jih predlaga višji oblasti brez vednosti in soglasja trškega sodnika. Cerkevni kapital in miloradi, kakor tudi drugi dohodki cerkve, so tako brez vsake kontrole trškega sodnika in tržanov, kar je docela v nasprotju s patronatskimi pravicami trga.

Usoda pritožbe ni znana. Morda ni bila niti poslana na deželno glavarstvo. Mogoče je običala v kakem trškem predalu ali pa je na višjem upravnem mestu ostala nerešena, saj lahko z gotovostjo trdimo, da čas ni bil več naklonjen tržanom.

Stane Peček